

Чернишов Г. М.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права
Національного університету «Одеська юридична академія»

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА РЕЦИДИВНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ: АНАЛІЗ СУЧАСНОГО СТАНУ

CRIMINOLOGICAL CHARACTERISTICS OF RECIDIVISM IN UKRAINE: ANALYSIS OF CURRENT STATE

У статті розглядаються питання, пов'язані з дослідженням рецидивної злочинності. Розкривається сутність рецидиву злочинів з позицій кримінального закону та кримінології. На підставі аналізу кількісно-якісних показників надається кримінологічна характеристика сучасного стану рецидивної злочинності в Україні.

Ключові слова: рецидив, рецидив злочинів, рецидивна злочинність, кримінологічна характеристика, показники рецидивної злочинності, сучасний стан рецидивної злочинності.

В статье рассматриваются вопросы, связанные с исследованием рецидивной преступности. Раскрывается сущность рецидива преступлений с позиций уголовного закона и криминологии. На основании анализа количественно-качественных показателей даётся криминологическая характеристика современного состояния рецидивной преступности в Украине.

Ключевые слова: рецидив, рецидив преступлений, рецидивная преступность, криминологическая характеристика, показатели рецидивной преступности, современное состояние рецидивной преступности.

The article deals with issues related to the study of recidivism. The essence of recidivism is revealed from the positions of criminal law and criminology. The criminological characteristics of the current state of recidivism in Ukraine are provided and based on the analysis of quantitative and qualitative indicators.

Key words: recidivism, criminal recidivism, criminological characteristics, indexes of recidivism, current state of recidivism.

Постановка проблеми. Однією з головних загроз нормального розвитку суспільних відносин є злочинність. На рівні Організації Об'єднаних Націй злочинність у різноманітних її проявах, у тому числі організована, транснаціональна, терористична, визнана проблемою всього людства на рівні з такими сучасними викликами, як війни, голод, нестача питної води, зміни клімату тощо.

Рецидивна злочинність є свідченням того, що кримінальний спосіб життя для значної частини населення (у 2016 р. частка осіб, які на момент учинення нового злочину мали незняту або непогашену судимість, становила 20,9%, тобто приблизно кожен п'ятий виявлений злочинець був рецидивістом) фактично став соціальною практикою, а вчинення нового злочину – одним зі способів задоволення власних потреб.

Поширення кримінальної ідеології та субкультурних проявів, у тому числі серед неповнолітніх та навіть малолітніх осіб (варто пригадати лише так званий рух «АУЕ»), романтизація злочинності, моральне виправдання цілої низки правопорушень у свідомості соціуму («не ми такі, а то життя таке»), героїзація кримінальних авторитетів, не стабільний стан українського суспільства та інші чинники є сприятливим фундаментом для поширення рецидивних злочинів та збільшення кількості осіб, які їх вчиняють.

Актуальність теми статті обумовлена тим, що рецидивна злочинність є одним з найбільш небезпечних проявів кримінальної активності. Підвищена суспільна небезпечність пояснюється тим, що такі

злочини фактично нівелюють превентивну функцію кримінального закону (як загальну, так і спеціальну превенцію), підривають основи правопорядку у країні та є яскравим свідченням неефективності виправного впливу на злочинців та взагалі усієї кримінально-виконавчої системи. На фоні цього правові категорії «виправлення» та «ресоціалізація» втрачають авторитет та сприймаються як декларативні положення й теоретичні ідеали.

Рецидивна злочинна діяльність тісно пов'язана (а нерідко виступає основою) з існуванням та поширенням суміжних деструктивних практик – професійної злочинності, організованої злочинності, злочинності у місцях позбавлення волі та під час відбування інших покарань. Більше того, основними носіями кримінальної субкультури є злочинці-рецидивісти, які складають ідеологічне ядро кримінально світу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Кримінально-правові та кримінологічні аспекти рецидиву злочинів у цілому та пов'язані з ним інші криміногенні явища (професійна та організована злочинність, кримінальна та тюремна субкультура тощо) досліджували вітчизняні та зарубіжні науковці, зокрема П. П. Андрушко, Ю. М. Антонян, В. С. Батиргарєєва, М. Г. Вербенський, В. В. Голіна, Б. М. Головкін, А. І. Гурув, І. М. Даньшин, А. І. Долгова, О. М. Джужа, В. М. Дрьомін, А. П. Закалюк, А. Ф. Зелінський, О. Г. Кулик, В. Ф. Лагоцька, П. П. Михайленко, В. О. Навроцький, Ю. К. Олександров, Н. В. Ольховик, Н. М. Пісоцька, Є. Ю. Полянський, В. І. Попов, О. М. Яковлев та інші.

На рівні дисертаційних та монографічних досліджень рецидивна злочинність ставала предметом ґрунтовного вивчення В. С. Батиргарєєвої («Рецидивна злочинність в Україні: соціально-правові та кримінологічні проблеми», 2009 р.; «Кримінологічні засади запобігання рецидивній злочинності в Україні», 2011 р.), А. Ф. Зелінського («Рецидив преступлений (структура, связи, прогнозирование», 1980 р.), П. П. Михайленка («Рецидивная преступность и её предупреждение органами внутренних дел», 1970 р.), Н. М. Пісоцької («Рецидивна злочинність молоді та її попередження», 2001 р.), І. В. Попова («Рецидив и организованная преступность», 1998 р.), О. М. Яковлева («Борьба с рецидивной преступностью», 1964 р.) та інших вітчизняних та зарубіжних учених.

Постановка завдання. Метою статті є кримінологічна характеристика сучасного стану рецидивної злочинності в Україні на підставі дослідження її кількісно-якісних показників. Отримана інформація є продовженням наукових досліджень інших учених, що займалися вивченням рецидивної злочинної діяльності, та підґрунтям для формування стратегій та розробки заходів запобіжного впливу з метою мінімізації її небезпечних проявів на сучасному етапі.

Виклад основного матеріалу. Рецидив злочинів – явище не нове в юридичній доктрині та у практиці правозастосування. Як пише В. І. Попов, відношення суспільства до особи, яка вчинила декілька злочинів, як до більш суспільно небезпечної, аніж ті, хто вчинив злочин один раз, було закріплено і зустрічається у стародавніх правових документах різних народів світу. Зокрема, деякі дослідники знаходять доволі розвинене поняття рецидиву ще у Римському праві. Термін «*recidere*» зустрічається у канонічному праві, що передбачало більш суворе покарання за повторювані злочини [1, с. 9].

Н. В. Ольховик та Л. М. Прозументов зазначають, що підвищена цікавість до рецидивної злочинності обумовлена її відносно стабільним становищем у всій сукупності злочинів, високою питомою вагою раніше засуджених осіб у загальній чисельності осіб, які вчинили злочини, а також засуджених до позбавлення волі, стійкістю асоціальної поведінки визначеної категорії рецидивістів [2, с. 8].

Кримінологічний аналіз рецидивної злочинності в Україні ускладнюється низкою обставин, які призводять до викривлення її об'єктивного стану та можливого формування хибного уявлення про реальну кримінальну ситуацію й загрози рецидивізму. До таких причин можна віднести, по-перше, відсутність єдиного розуміння рецидивної злочинності, попри наявність легального визначення рецидиву у кримінальному законодавстві, по-друге, недоліки офіційного статистичного обліку даного виду злочинності та, по-третє, латентністю, яка у більшій чи меншій мірі притаманна усім проявам кримінальної активності.

У великому тлумачному словнику сучасної української мови «рецидив» визначається, як: 1) (медицина) повернення або повторення хво-

роби у типовій формі одразу після одужання або у період одужання; 2) повторний вияв чого-небудь; 3) (юриспруденція) повторне (чи неодноразове) вчинення злочину [3, с. 1028].

Як вже зазначалося вище, рецидив та відповідно рецидивна злочинність неоднаково визначаються різними науковцями. Легальне визначення рецидиву злочинів (від лат. «*recidivus*» – такий, що відновлюється, повторюється) передбачено ст. 34 Кримінального кодексу України – це вчинення нового умисного злочину особою, яка має судимість за умисний злочин [4].

У кримінологічній літературі, як правило, використовується більш широке тлумачення рецидиву. Аналіз концепцій та визначень багатьох авторів дозволяє зробити висновок, що найбільш поширеним є підхід, що виключає залежність від наявності чи відсутності судимості у особи.

Кримінологічний рецидив злочинів – це повторне вчинення нового злочину особою, яка раніше вчинила злочин, незалежно від наявності у неї судимості. Кримінологічне поняття рецидиву дозволяє виділити повторні злочини, вчинені особами: до яких за різних обставин заходи кримінально-правового впливу взагалі не вживалися; які мають непогашену або незняту судимість; судимість яких погашена чи знята; щодо яких застосовані за попередні злочини інші, некримінальні покарання або заходи правового впливу [5, с. 226-227].

В. С. Батиргарєєва у межах власного дослідження рецидивної злочинності акцентує увагу на необхідності оперування кримінально-правовим визначенням рецидиву. Як слушно зазначає автор, інваріантність інтерпретації рецидивної злочинності частково зумовлюється спробами теоретиків вирізнити види рецидиву (легальний, кримінологічний, пенітенціарний, реабілітаційний та ін.), що одночасно має за мету показати неоднорідність цього явища. У будь-якому разі виявлення параметрів останнього треба гармонізувати з легальною дефініцією рецидиву злочинів, яку наводить кримінальний закон [6, с. 4].

До 2012 року включно (до 20 листопада 2012 р.) в офіційній статистичній звітності Міністерства внутрішніх справ України (далі – МВС України) фактично існували наступні види обліку, що мають відношення до аналізу показників рецидивної злочинності:

- 1) щодо кількості злочинів, вчинених особами, що раніше вчиняли злочин;
- 2) щодо кількості осіб, що вчинили злочин, які раніше вже вчиняли злочин;
- 3) щодо кількості осіб, які на момент учинення нового злочину мали незняту або непогашену судимість.

При цьому у статистичних звітностах взагалі не використовувались категорії «рецидивна злочинність», «рецидивні злочини», «рецидивісти».

Не дивлячись на певну недосконалість такого обліку, на наше переконання, усі зазначені показники мають відношення до оцінки стану рецидивної злочинності в Україні. Перший показник у наведеній

системі (кількість злочинів, вчинених особами, що раніше вчиняли злочин) дає уявлення про рівень рецидивної злочинності у країні у широкому кримінологічному значенні цього терміну. При цьому суттєвим недоліком цього розділу статистичного аналізу рецидивізму слід вважати той факт, що невідомо, які саме злочини тут враховані. Логічно, що попередніми і новими злочинами у цьому випадку можуть бути як умисні, так і необережні злочини.

Проаналізувавши дані за майже 8 років (з 2005 р. по 20 листопада 2012 р.), можна прослідкувати наступну тенденцію: у період з 2005 р. по 2009 р. рівень злочинів, вчинених особами, що раніше вчиняли злочин, мав сталий характер, а питома вага коливалась у межах 24-26,6%. З 2010 р. спостерігалось суттєво збільшення рівня цих злочинів: у 2010 р. – 96 830 злочинів (29,8%); 2011 р. – 147 585 (46,2%); 2012 р. – 138 310 (48,8%). Якщо порівняти 2005 р. та 2011 р., то абсолютне число злочинів збільшилось більше, ніж у двічі: з 72 940 до 147 585 злочинів. Приблизно вдвічі збільшився і їх відносний показник: з 24% до 46,2%.

Частка виявлених осіб, що вчинили злочин, які раніше вже вчиняли злочин, характеризувалась поступовим зростанням з 2005 по 2009 рік у середньому на 1%: 2005 р. – 46 637 осіб (19,7%); 2006 р. – 44 514 (20,8%); 2007 р. – 45 943 (21,5%); 2008 р. – 46 177 (22,2%); 2009 р. – 49 422 (23,3%). У 2010 р. їх число збільшилось майже на 11 тисяч осіб, що становило 60 373 особи (26,7% від всієї кіль-

кості осіб, що вчинили злочин). У 2011 р. цей показник налічував вже 102 694 (45,5%) особи, тобто збільшився на понад 42 тисячі осіб. За майже 11 місяців 2012 р. кількість осіб, що вчинили злочин, які раніше вже вчиняли злочин, становила 91 308 (46,8%) осіб.

У середньому майже кожен другий серед виявлених осіб, які раніше вже вчиняли злочин, на момент учинення нового злочину мав незняту або непогашену судимість: 2005 р. – 24 784 особи (19,4% до всіх осіб, що вчинили злочин); 2006 р. – 22 983 (10,7%); 2007 р. – 24 086 (11,25%); 2008 р. – 24 140 (11,6%); 2009 р. – 25 140 (11,85%); 2010 р. – 27 706 (12,2%); 2011 р. – 35 828 (15,9%); 2012 р. – 34 003 (17,4%) (таблиця 1) [7].

З 2013 року веденням кримінальної статистики займається Генеральна прокуратура України (далі – ГПУ), в офіційних статистичних звітах якої фактично відсутня інформація щодо кількості злочинів та осіб, які на момент учинення нового злочину (злочинів) мали незняту або непогашену судимість (тобто рецидивної злочинності у легальному розумінні рецидиву), а лише зазначається кількість злочинів, вчинених особами, які раніше вчиняли кримінальні правопорушення (таблиця 2) [8].

Лише з 2016 року ГПУ окремо надається статистична інформація «Єдиний звіт про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення», що включає облік осіб, що мають незняту та непогашену судимість (див. таблицю 3) [9].

Таблиця 1

Деякі показники рецидивної злочинності в Україні

Рік	Кількість злочинів, вчинених особами, що раніше вчиняли злочин (питома вага у %)	Виявлено осіб, що вчинили злочин, які раніше вже вчиняли злочин (у % до всіх осіб, що вчинили злочин)	Виявлено осіб, які на момент учинення нового злочину мали незняту або непогашену судимість (у % до всіх осіб, що вчинили злочин)
2005	72 940 (24%)	46 637 (19,7%)	24 784 (19,4%)
2006	65 800 (24,6%)	44 514 (20,8%)	22 983 (10,7%)
2007	71 261 (26,3%)	45 943 (21,5%)	24 086 (11,25%)
2008	70 394 (26,6%)	46 177 (22,2%)	24 140 (11,6%)
2009	73 544 (24,6%)	49 422 (23,3%)	25 140 (11,85%)
2010	96 830 (29,8%)	60 373 (26,7%)	27 706 (12,2%)
2011	147 585 (46,2%)	102 694 (45,5%)	35 828 (15,9%)
2012 (до 20 листопада)	138 310 (48,8%)	91 308 (46,8%)	34 003 (17,4%)

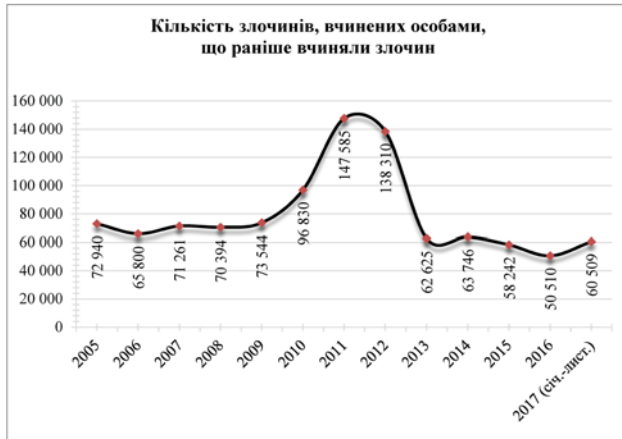
Таблиця 2

'Кількість кримінальних правопорушень, вчинених особами, які раніше вчиняли кримінальні правопорушення

Рік	Обліковано кримінальних правопорушень у звітному періоді	Кількість злочинів, вчинених особами, які раніше вчиняли кримінальні правопорушення (питома вага у % до усіх зареєстрованих кримінальних правопорушень)
2013	563 560	62 625 (11,1%)
2014	529 139	63 746 (12%)
2015	565 182	58 242 (10,3%)
2016	592 604	50 510 (8,5%)
2017 (січень-листопад)	519 730	60 509 (11,6%)

Особи, які вчинили кримінальні правопорушення

Рік	Виявлено осіб, які вчинили кримінальні правопорушення	Особи, з яких судимість не знята та не погашена (питома вага у % до усіх виявлених осіб)	Кількість жінок, з яких судимість не знята та не погашена (питома вага у % до усіх виявлених рецидивістів)
2016	99 307	20 776 (20,9%)	1 398 (6,7%)
2017 (січень-листопад)	107 391	22 291 (20,75%)	1 441 (6,5%)

Структура рецидивної злочинності характеризується наступними показниками: за даними В. С. Батиргаресової, найбільшу питому вагу у структурі рецидивних злочинів займають злочини проти власності (65,3%); злочини у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів (14,5%) і злочини проти життя та здоров'я особи (9,8%) [10, с. 16]. Злочини проти громадського порядку та моральності складають 5,4%, злочини проти правосуддя – 2,5%, злочини проти громадської безпеки – 1,3% [6, с. 169].

Географічні особливості поширення рецидивних злочинів фактично збігаються із загальними тенденціями розвитку злочинності в Україні: поступове зменшення рівня злочинності з південного сходу до північного заходу (виключення становить м. Київ, що традиційно має високі показники кримінальної активності). У межах власного ґрунтового дослідження злочинності в Україні О. Г. Кулик наводить наступні дані: протягом 1992-2009 рр. у середньому 57,9% всіх злочинів реєструвалося у 8 регіонах України: Дніпропетровській (у середньому 11%), Донецькій (10,7%), Харківській (7,2%), Запорізькій (5,7%) областях, м. Києві (5,7%), Автономній Республіці Крим (5,2%) та Одеській області (5,1%). Найнижчі показники злочинності характерні для Західної України [11, с. 41-48].

Без урахування територій, непідконтрольних українській владі, найбільш поширена рецидивна злочинність у Дніпропетровській, Харківській, Запорізькій, Одеській областях та у м. Києві. Найменш ураженими рецидивом злочинів є Тернопільська, Чернівецька, Рівненська, Івано-Франківська, Волинська, Закарпатська області.

За даними В. С. Батиргаресової, рецидивні злочини вчиняються (топографія рецидивної злочинності): 1) у житлових приміщеннях – 45,1% рецидивних злочинів; 2) в установах, організаціях, на підприємствах – 17,1%; 3) на вулицях, у дворах, скверах, парках – 13,9%; 4) у громадських місцях (кафе, ресторанах, на вокзалах, у магазинах тощо) – 13,55%; 5) у безлюдних місцях (на пустирях, у лісових масивах, покинутих будівлях тощо) – 3,6%; 6) на транспорті – 1,6%; 7), в інших місцях – 5,2% [6, с. 178].

Висновки. Рецидивна злочинність – складова частина загальної злочинності. Підвищена суспільна небезпечність, значна поширеність, відносна стабільність, кореляційна залежність з іншими проявами кримінальної активності, зв'язок із багатьма деструктивними практиками, насамперед, з організованою та професійною злочинністю, кримінальною ідеологією, та інші характеристики дозволяють розглядати рецидивну злочинність як самостійний кримінологічний феномен.

Не тільки рецидивні злочини є небезпечними, що підтверджується положеннями кримінального законодавства, адже рецидив розглядається як обставина, яка обтяжує покарання, але й особи, що їх вчиняють, відрізняються підвищеною небезпечністю та виступають носіями криміногенного потенціалу. Рецидивна злочинність демонструє закріплення у свідомості осіб, які вчиняють повторні злочини, стійких злочинних установок та навичок, антисуспільної спрямованості та занепаду моральності.

Кримінологічний аналіз кількісно-якісних показників рецидивної злочинності в Україні за період з 2005 р. по листопад 2017 р. включно дозволив зробити висновки про відсутність позитивних змін у динаміці її розвитку. Тенденції рецидивізму мають загрозливий характер. З 2009 року питома вага рецидивістів у структурі всієї злочинності зростає: з 10,7% у 2006 р. до 20,9% у 2016 р. За 11 місяців 2017 р. питома вага таких осіб вже сягнула 20,75%, тобто можна констатувати збереження негативної тенденції. Аналіз сучасної соціально-політичної, економічної та криміногенної обстановки у країні дає підстави спрогнозувати, що найближчі декілька років динаміка рецидивізму не зміниться у сторону суттєвого зменшення як рецидивних злочинів, так і осіб, що їх вчиняють. Це вимагає вдосконалення системи запобіжних заходів та втілення у життя комплексу заходів, у тому числі і пенітенціарної реформи, з метою мінімізації загроз рецидивної злочинності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Попов В. И. Рецидив и организованная преступность: монография. М., 1998. 192 с.
2. Ольховик Н. В., Прозументов Л. М. Рецидивная преступность осужденных и ее предупреждение. Томск: Изд-во Том. ун-та, 2009. 160 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь: Перун, 2001. 1440 с.
4. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. // Відомості Верховної Ради України. 2001. №25-26.
5. Кримінологія: Загальна та Особлива частини: підручник / І. М. Даньшин, В. В. Голіна, М. Ю. Валуйська та ін.; за заг. ред. В. В. Голіни. 2-ге вид. перероб. і доп. Х.: Право, 2009. 288 с.
6. Батиргарєєва В. С. Рецидивна злочинність в Україні: соціально-правові та кримінологічні проблеми: монографія. Х.: Право, 2009. 576 с.
7. Стан та структура злочинності в Україні (2005-20.11.2012 рр.) // Міністерство внутрішніх справ України: офіц. веб-сайт. URL: <http://www.mvs.gov.ua>
8. Статистична інформація про зареєстровані кримінальні правопорушення та результати їх досудового розслідування (2013-2017 рр.) // Генеральна прокуратура України: офіц. веб-сайт. URL: <http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html>
9. Єдиний звіт про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення за січень-листопад 2017 року // Генеральна прокуратура України : офіц. веб-сайт. URL: https://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=113281&libid=100820#
10. Батиргарєєва В. С. Кримінологічні засади запобігання рецидивній злочинності в Україні: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08 / Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. Х., 2010. 47 с.
11. Кулик О. Г. Злочинність в Україні: тенденції, закономірності, методи пізнання: монографія. К.: Юрінком Інтер, 2011. 288 с.